

RESSENYES

Cercles. Revista d'Història Cultural 15/2012: 199-204

ISSN: 1139-0158

LA COMUNICACIÓ EN EL SI DE LA SOCIETAT DE MASSES

Miguel Garau Rolandi
GEHCI-UB

Josep Maria FIGUERES, *Periodisme en la Guerra Civil (1936-39)*,
Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010.

El període d'entreguerres i sobretot la dècada dels anys trenta van suposar la immersió plena de la societat catalana i espanyola en la societat de cultura de masses. Una peça clau d'aquesta transformació social va ser el perfeccionament tècnic assolit a partir dels anys vint pels elements de la comunicació (la càmera fotogràfica Leica, l'adaptació dels aparells de ràdio per permetre l'escolta col·lectiva, etc.). Quant a la premsa escrita, el nombre de diaris i el seu ressò social va anar en augment; les capçaleres es van començar a gestionar sota criteris empresarials —subordinats a la rendibilitat i el benefici, amb una presència creixent de la publicitat—, i se'n van popularitzar els preus simultàniament a l'augment dels índexs de població alfabetitzada. Per tot això van esdevenir, juntament amb altres mitjans d'informació i d'entreteniment com ara la ràdio o el cinema, els vehicles de comunicació i de transmissió ideològica més importants en el si de la naixent societat de cultura de masses.

L'esclat de la Guerra Civil no va fer res més que accentuar el protagonisme dels mitjans de comunicació en unes circumstàncies tan dramàtiques com extraordinàries. Des del primer moment a la rereguarda catalana va sortir una premsa —intervinguda, sí, però variada— que va actuar de vehicle d'exposició d'idees i de consignes diverses. També la

ràdio, amb una gran difusió, va ser ben utilitzada pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat, dirigit per Jaume Miravittles. La paraula escrita i la paraula pronunciada van esdevenir les noves bales, i els diaris, les emissores de ràdio, els cartells i les pel·lícules, els nous fusells d'una guerra lliurada en el camp de batalla de la comunicació i l'opinió pública. Tots els partits polítics i sindicats van fer servir els seus portaveus periodístics per escampar la seva propaganda; així doncs, aquesta batalla no tan sols es va jugar contra els revoltats enemics, sinó també dins el mateix bàndol republicà.

La Guerra Civil va posar en relleu la importància vital del control dels mitjans de comunicació, objectes de consum predilecte de la població i, com defensa l'autor de l'obra que ressenyem, potents instruments de projecció (i cohesió) social, cabdals per a la construcció d'un imaginari col·lectiu. Malauradament, aquesta literatura efímera —fruit de la guerra i destinada al consum conjuntural immediat— no ha tingut al nostre país una traducció editorial equivalent a la seva importància. Tanmateix Josep Maria Figueres (Vilanova i la Geltrú, 1950), professor d'Història de la Comunicació a la Universitat Autònoma de Barcelona i historiador solvent, s'ha ocupat al llarg de la seva trajectòria professional a donar visibilitat a aquesta qüestió,¹ així com també a aprofundir en el coneixement dels elements bàsics necessaris que van establir el marc comunicacional de Catalunya durant la guerra, com fa en aquesta recerca.

«Periodisme en la Guerra Civil»

La dedicació de Josep Maria Figueres a la història del periodisme ha donat com a resultat mig centenar d'obres que abasten una cronologia molt més àmplia que els tres anys de la Guerra Civil, i que l'han convertit en un reconegut referent en la matèria.² En aquest llibre, però, Figueres se centra a sintetitzar una dècada d'investigacions dedicades a aprofundir en el coneixement del panorama comunicacional a casa nostra durant el període

¹ Vegeu J. M. FIGUERES, *Entrevista a la guerra. 100 converses: de Lluís Companys a Pau Casals (1936-1939)*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2007; o J. M. FIGUERES, *Les cròniques de guerra de Lluís Capdevila*, Barcelona, Dux, 2011.

² Vegeu J. M. FIGUERES, *Prensa i nacionalisme. El periodisme en la reconstrucció de la identitat catalana*, Barcelona, Pòrtic, 2002; o J. M. FIGUERES, *El primer diari en llengua catalana. Diari Català (1879-1881)*, Barcelona, IEC, 1999.

bèl·lic, i recopila alguns dels seus treballs ja publicats en revistes especialitzades, que acosten al lector una visió de conjunt dels mitjans de comunicació durant la contesa. L'autor analitza, generalment a partir d'un fet puntual o una font poc coneguda, la premsa escrita (a banda de la introducció «Periodisme i Guerra Civil», hi dedica els capítols «Entrevistes de guerra» i «Confiscacions de premsa»); la radiodifusió («La programació de Ràdio Barcelona»), la fotografia i el cinema documental («Fotografia de guerra i propaganda política. El fons del diplomàtic Lapuente»), i la tasca de conjunt impulsada pel Comissariat de Propaganda («El Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya»).

Tot i que el llibre manté invariablement un to força descriptiu, hom pot destriar el valor qualitatiu d'aquest conjunt d'estudis que, a través de casos particulars com ara les confiscacions dels diaris o els guions de Ràdio Barcelona, ofereixen un coneixement més profund dels canals de comunicació durant la Guerra Civil a Catalunya. A més gran escala, esdevenen una aportació historiogràfica important per comprendre el paper dels mitjans en el procés de configuració d'una societat de cultura de masses a Catalunya.

En els primers capítols l'autor basteix un relat clar i sintètic sobre les variacions respecte al nombre de diaris publicats en el transcurs de la guerra, com es distribuïen i les transformacions formals i de continguts en el periodisme, incloent-hi una anàlisi formal de les entrevistes. Més enllà dels tòpics que ens presenten els diaris com a simples transmissors de consignes, Figueres palesa la vitalitat del periodisme cultural (cròniques culturals, columnes d'opinió...), que en aquest període domina sobre els reportatges de guerra. L'autor també s'atura a analitzar un fenomen únic en l'àmbit europeu com és el de les apropiacions de les principals capçaleres de diaris per part dels partits polítics i dels sindicats o, en casos com *La Vanguardia*, per part de la mateixa Generalitat,³ alguns d'aquests diaris van passar a ser gestionats sota el control dels seus treballadors en forma de col·lectivitzacions. Figueres analitza gràficament l'abast geogràfic de tot aquest procés (a Barcelona i comarques) amb profusió de taules que donaran una informació clara sobre les dimensions del fenomen.

³ Ens inclinem per l'ús del terme *apropriacions* davant del de *confiscacions*, que és el que va utilitzar Figueres en la redacció original d'aquest article el 1997.

Un dels objectius de Figueres, que dona valor i originalitat a aquest conjunt de recerques, és integrar tots els elements de la comunicació per oferir un mapa prou plural i global dels mitjans de comunicació. Per aconseguir-ho ha de recórrer a fonts que han estat en alguns casos poc trepitjades pels historiadors. Així Figueres s'apropa al paper de la ràdio durant la Guerra Civil a través de l'anàlisi dels guions de la programació de Ràdio Barcelona que es conserven a la Biblioteca de Comunicació de la UAB. En primer lloc l'autor valora la importància de la ràdio a partir de la seva capacitat de modificar el comportament públic, i posa com a exemple la rendició radiada del general Goded, que va desactivar el cop d'Estat a Catalunya; les guarnicions militars d'arreu del país es van mantenir lleials a la República, gràcies a l'impacte i la influència de la ràdio. A continuació assenyala els trets característics de la programació de Ràdio Barcelona, i n'analitza tant els continguts informatius com els musicals, culturals i teatrals. També ressegueix la instrumentalització per part de la política del seu ressò social comptabilitzant les al·locucions radiades del president Companys.

D'altra banda s'ocupa del fotoperiodisme, que ja vivia una edat d'or durant la República, i assistirà al seu baptisme de foc amb la Guerra Civil de la mà de freelance com Capa, Taro, Brangulí o Centelles. La Guerra Civil serà la primera guerra moderna en què la foto d'actualitat serà reclamada pels grans diaris i tindrà una presència constant a les seves portades. La imatge es farà servir com a eina de propaganda, i per això se'n va fer una utilització a vegades tendenciosa, buscant despertar les emocions del públic lector, ja fos local o internacional. Per conèixer la propaganda gràfica enviada a l'estranger —fonamental per intentar aconseguir ajuda material per a l'assetjada República—, resulta extraordinàriament positiu el rescat del fons gràfic de Juan Lapuente i Belenguer, cònsol espanyol a Sud-àfrica durant la contesa, que es va retornar a Catalunya l'any 2000 gràcies a la implicació personal de Figueres. Aquestes fotografies són, segons explicacions aportades per l'autor, imatges que la República espanyola (a través del Ministeri de Propaganda) i la Generalitat (a través del Comissariat de Propaganda) remetien a les ambaixades i consolats per sensibilitzar l'opinió pública internacional i rebre'n la tan desitjada ajuda. Tanmateix Figueres assenyala el to podríem dir oficialista i asèptic d'aquestes fotografies en comparació amb les fotografies d'autor que

busquen retratar l'impacte emocional de la guerra. En analitzar el fons, Figueres destria els eixos temàtics, el tractament tècnic de les fotografies, l'originalitat en la presentació d'imatges o els objectius pels quals es van fer. Ens ofereix, en definitiva, una valuosa descripció d'un fons que és ja una joia rescatada de l'oblit.

La tasca del Comissariat de Propaganda

Darrerament s'ha començat a recuperar, des d'una part de la historiografia catalana, l'obra de Govern de la Generalitat durant la guerra, allà on es requeria la franca col·laboració i l'amplitud de mires en virtut d'interessos superiors als de partit. S'ha tractat de donar-ne una visió de conjunt, i no tant la d'una determinada opció política davant la guerra, i els exemples de què disposem són recents.⁴

És en aquest camí que se situa la recerca de Figueres dedicada a les activitats del Comissariat de Propaganda. De fet, la importància d'aquesta tasca fa que, tot i dedicar-hi un capítol sencer, Miravittles i el Comissariat siguin presents al llarg de bona part de l'obra. Aquest organisme va actuar adscrit al Departament de Presidència, de manera que no va dependre de les crisis periòdiques i els canvis de govern, i va gaudir d'una estabilitat inusual a l'època. Figueres centra una part de la seva recerca (a partir de fonts secundàries) en la personalitat de Jaume Miravittles, antic militant del BOC i després d'ERC i destacat polític i periodista, que va dirigir amb encert el Comissariat de Propaganda al llarg de tota la guerra, envoltat de professionals competents com ara Joan Castanyer, director de Laya Films. Seguidament, analitza les diverses activitats del Comissariat (cartells, fotografies, edició de llibres i revistes, organització d'exposicions...), així com el ressò social que van tenir, en què destaca la capacitat d'influència del Comissariat en l'opinió pública, tant en l'espanyola i la catalana com en la de l'exterior. Figueres visibilitza aquesta tasca de conjunt aplegant en un catàleg totes les publicacions editades pel Comissariat de Propaganda que ha pogut reunir.

⁴ Josep TARRADELLAS, *La Indústria de Guerra a Catalunya (1936-1939): l'obra de la Comissió, creada per la Generalitat, i el seu report d'actuació*, Lleida, Pagès Editors, 2007. Jordi CASASSAS (dir.), *Crònica oficial de la Guerra Civil a Catalunya*, Barcelona, Edicions Dau, 2008 (2 vol.).

En definitiva, en paraules de l'autor, el Comissariat no s'hauria d'entendre com una eina de propaganda segons el sentit actual del concepte, sinó més aviat com una oficina de difusió o una agència institucional de publicitat al costat d'un organisme d'educació i de cultura. Els seus objectius no eren només la defensa de la legalitat republicana, sinó també la difusió de la cultura i la identitat catalanes a l'estranger.